

زمان پیدایش مهر برای سجده در نماز

«مهر» عبارت است از قطعه‌ای کوچک از گِل به شکل مستطیل یا استوانه‌ای که نمازگزاران بر زمین نهند و به جای خاک، پیشانی به هنگام سجده بر آن گذارند.^۱

در روایتی مشهور از پیامبر صلی الله علیه و آله که در منابع روایی اهل تسنن وارد شده نقل شده که: «و جعلت لی الارض مسجداً و طهوراً»^۲ یعنی «زمین برای من سجده‌گاه و مایه پاکی و طهارت قرار داده شد.»

تا اینجا اختلاف چندانی بین فریق اسلامی نیست، تفاوت اینجا است که آیا کلمه «ارض» که به معنی «زمین» می‌باشد شامل فرش و یا لباسی که بر آن نهاده شود می‌باشد، تا سجده بر آن‌ها نیز صحیح باشد یا نه؟، پیروان اهل سنت معتقدند که بله، بر فرش و لباس نیز عنوان زمین صدق می‌کند و سجده بر آن‌ها جایز است. البته در صحیح بخاری بایی است که در آن روایاتی را ذکر کرده است که بعضی از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله که به خاطر حرارت آفتاب نمی‌توانستند پیشانی را وقت نماز روی زمین مسجد بگذارند از حضرت اجازه خواستند که گوشه لباسشان را بین پیشانی و زمین قرار دهند تا از حرارت زمین در امان باشند؛ حضرت اجازه ندادند. برای همین مقداری از خاک را در مشت می‌گرفتند و قبل از سجده رفتن زیر پیشانی می‌ریختند.^۳

اما شیعه طبق تعالیم اهل بیت علیهم السلام معتقد است که لباس و فرش و مانند این‌ها از مصادیق روایت نبوی نیست، چون بر این‌ها عنوان زمین صدق نمی‌کند و باید بر زمین و چیزهای غیر خوراکی که از زمین می‌روید (مانند چوب و برگ درخت) سجده کرد. حضرت امام جعفر صادق علیه السلام می‌فرماید: «السُّجُودُ لَا يَجُوزُ إِلَّا عَلَى الْأَرْضِ أَوْ عَلَى مَا أَنْبَتَتِ الْأَرْضُ إِلَّا مَا أَكَلَ أَوْ لَبَسَ»^۴

بنا بر روایات ائمه اهل بیت علیهم السلام و بعضی از روایات اهل سنت نمی‌توان در سجده، پیشانی را بر هر شیء گذاشت بلکه باید بر اشیاء مخصوص نهاد.

این اشیاء مخصوص که در روایات بیان شده‌اند عبارتند از: خاک، سنگ، کلوخ، گیاهانی که خوراکی و پوشیدنی نیستند مثل برگ درخت، پوست میوه‌هایی که معمولاً خورده نمی‌شوند و ... اما بر اشیایی که از نفت و فلزات و پشم و مو و پوست و گوشت حیوانات تشکیل شده نمی‌توان سجده کرد (نمی‌توان در سجده پیشانی را بر فرش بافته شده از این مواد نهاد).

با توجه به این روایات در جاهایی که با اشیایی از جنس نفت و فلزات و پشم و مو و پوست حیوانات فرش شده است چاره چیست؟ ما مقداری از اشیایی که سجده بر آنان صحیح است مانند خاک، سنگ، چوب، برگ درخت و .. را در محل سجده می‌گذاریم و بر آن سجده می‌کنیم یا مقداری خاک را گل کرده و در قالب ریخته و به آن شکل می‌دهیم و آنرا خشک کرده (تا موجب گرد و خاک و آلودگی محیط نشود) و در مواقع نماز بر آن سجده می‌کنیم. به این گِل شکل گرفته در زبان فارسی «مهر» و در زبان عربی «تربت» می‌گویند.

اما این که استفاده از مهر از چه زمان آغاز شد - هر چند تاریخ دقیق آن معلوم نیست - اما مسلماً ائمه معصومین علیهم السلام بر این کار صحه گذاشته‌اند. روایات و شواهد بر این معنا در کتب فقهی و روایی ذکر شده است، مثلاً

^۱ لغت نامه دهخدا، واژه مهر.

^۲ صحیح بخاری، ۹۱/۱ کتاب تیمم، حدیث ۲.

^۳ مسند احمد: ۳۲۷/۳، حدیث جابر، سنن بیهقی: ۴۳۹/۱ و کنز العمال ۴۶۵/۷، شماره حدیث ۱۹۸۱۰ و سنن بیهقی: ۱۰۵/۱.

^۴ وسائل الشیعه، ج ۵، باب أنه لا يجوز السجود بالجبه.

امام سجاد و امام صادق علیهما السلام کیسه‌هایی از خاک و تربت سیدالشهداء علیه السلام داشتند و بر آن سجده می‌کردند^۵ و بر سجده بر تربت، فضایل و ثواب‌هایی را بیان نمودند.^۶

از زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله برخی اصحاب بر سنگ سجده می‌کردند. جابر بن عبدالله انصاری^۷ و مسروق بن اجدع^۸ این کار را می‌کردند؛ چه در وطن بودند و چه به هنگام مسافرت.

نیز مسلمانان قطعه‌ای از سنگ‌های کوه مروه را می‌گرفتند و بر آن سجده می‌کردند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «سجده بر زمین، لازم است».^۹

در صدر اسلام علاوه بر این که معمولاً کف مساجد با خاک و شن و حصیر فرش می‌شد (که سجده بر آن‌ها صحیح است) در روایات زیادی وارد شده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اصحاب آن حضرت مقید بودند بر خاک و سنگ و گیاهان غیر خوراکی سجده کنند. ما در این جا به بعضی از این روایات اشاره می‌کنیم:

الف: جابر بن عبدالله انصاری می‌گوید: با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نماز ظهر می‌گزاردم پس مشتی از سنگریزه در دست گرفتم تا سرد شود و بتوانم بر آن سجده کنم.^{۱۰}

ب: یکی از صحابه درست پیشانی‌اش را در هنگام سجده بر خاک نگذاشته بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به او فرمود: پیشانی‌اش را بر خاک بگذار.^{۱۱}

ج: یکی از صحابه بین محل سجده و پیشانی او، عمامه، فاصله شده بود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با دست خود عمامه را از پیشانی او برداشت تا پیشانی او به خاک برسد.^{۱۲}

د: روایات فراوان دیگر که می‌گویند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر حصیر و خمره سجده می‌کرده است.^{۱۳}

شیعه هم بر اساس این سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه اهل البیت علیهم السلام سجده کردن بر روی ملبوسات و فرش را جایز نمی‌داند و تنها بر اشیایی سجده می‌کند که در روایات مجوز آن وارد شده باشد.

با این حساب اگر ما در بیابانی یا در جایی که فرش نیست و مثلاً سنگ فرش است یا خاک است، نماز بخوانیم دیگر نیازی به مهر نداریم و تنها در جایی که امکان سجده بر آن چه که سجده بر آن صحیح است، وجود ندارد، محتاج مهر می‌شویم.

چرا برخی از فرقه‌ها مهر را بت می‌پندارند؟ آیا واقعاً مهر نماز نشانه بت پرستی است؟

خیر. آن‌ها از فلسفه مهر با خبر نیستند، حقیقت این است که در نماز خواندن، مهر برای ما ملاکیتی ندارد بلکه شیعیان، طبق حدیث شریف نبوی: «جعلت لی الارض مسجداً و طهوراً» سجده را بر زمین و آن چه از زمین است البته غیر از ماکولات و ملبوسات جایز می‌دانند و برای این که امروزه عمده اماکن و مساجد با فرش‌ها و قالی‌ها مفروش است و نمی‌توانیم مشتی از خاک را برداشته و در جلوی روی خود بگذاریم تا سجده بر زمین و خاک تحقق

۵ وسائل الشیعه، ج: ۵، ص: ۳۶۶ ح ۶۸۰۸.

۶ همان، ص: ۳۶۶ ح ۶۸۰۶.

۷ سنن بیهقی، ج ۱، ص ۴۳۹.

۸ طبقات الکبری، ج ۶، ص ۷۹.

۹ وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۵۹۳.

۱۰ مسند احمد، ج ۳۲۷ حدیث جابر و سنن بیهقی ج ۱ ص ۴۳۹.

۱۱ کنز العمال، ج ۷ ص ۴۶۵ ح ۱۹۸۱۰.

۱۲ سنن بیهقی، ج ۲ ص ۱۰۵.

۱۳ مسند احمد، ج ۶ ص ۱۷۹ - ۳۰۹ - ۳۳۱ - ۳۷۷ - و ج ۲ ص ۱۹۲ و ص ۱۹۸.

پیدا کند به همین جهت خاک را به صورت فشرده قرار داده و از آن استفاده می‌کنیم تا هم سجده بر زمین و خاک باشد و هم از سنت نبوی اعراض نکرده باشیم چون پیامبر هیچ وقت روی فرش و امثال آن سجده نکرده است. قابل ذکر است که فقهای اهل سنت نیز سجده را بر زمین ترجیح می‌دهند آنان سجده را بر هر چیز پاک جایز می‌دانند، بعضی از آن‌ها سجده بر برخی اشیاء از جمله پشم را مکروه می‌دانند.^{۱۴} در کتاب الام شافعی می‌خوانیم که موضع و جای سجود زمین است و اگر پیشانی مساس و تماس با زمین نداشته باشد سجده صحیح نیست.^{۱۵}

از جابر نقل شده است که: «عاد رسول الله صلی الله علیه و آله مریضا و انا معه فرآه یصلی و یسجد علی الوساده فنهاه و قال ان استطعت علی الارض فاسجد و الا فاوم ایماء و اجعل السجود اخفض من الركوع».^{۱۶} از این حدیث استفاده می‌شود که قادر بر سجده بر زمین، جایز نیست بر غیر زمین مثل متکا و فرش سجده نماید.

بنابراین این عمل شیعه که مقداری از خاک را به نام مهر درآورده و از آن استفاده می‌کنند موافق سنت است و عمل غیر شیعه که بر فرش و لباس و از این قبیل سجده می‌کنند در سنت و روش پیامبر مورد تایید قرار نگرفته است و نمی‌تواند قابل قبول باشد. در روایات وارد شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله بر «خمره» سجده می‌کرد و خمره قطعه‌ای از حصیر است که «مما تنبت من الارض» است یعنی از چیزهایی است که از زمین روییده است. بیهقی نقل می‌کند: پیامبر حصیری داشت که در سفر و حضر همراهش بود و روی آن نماز می‌گذازد و می‌فرمود: «ما احسن هذا البساط».^{۱۷} و می‌مونه همسر پیامبر می‌گوید: پیامبر خدا عادتش این بود که در سجده، سر را روی خمره می‌نهاد. «کان رسول الله صلی الله علیه و آله یصلی ... و کان یصلی علی الخمره».^{۱۸}

بنابراین شیعه مهر را (نعوذ بالله) عبادت نمی‌کند بلکه عبادت مخصوص ذات خداوند متعال است که برای او شریکی نیست و مهر همان مثنی خاک است برگرفته از زمین که شیعه برای تواضع و کرنش بیشتر در مقابل ذات ربوبی پیشانی را بر آن خاک می‌ساید.

شیعه بر خاک و سنگ و اصطلاحاً «مهر» سجده می‌کند و بر چیزی سجده کردن غیر از «برای چیزی سجده کردن» خواهد بود. یعنی «مهر» مسجود علیه است نه «مسجود له».

آری سجده باید روی زمین و یا روی آن‌چه از زمین می‌روید انجام گیرد غیر از خوردنی‌ها و پوشیدنی‌ها، از این رو امام صادق علیه السلام در توضیح آن فرمودند: «لان ابناء الدنیا عبید ما یاکلون و یلبسون» چون مردم بنده آن چیزی می‌باشند که می‌خورند و می‌پوشند بدین جهت شایسته نیست که سجده برای خدا بر چیزی انجام شود که معبود دنیا پرستان است.^{۱۹}

دلایل سجده شیعیان بر تربت کربلا

فلسفه این امر این است که در فرهنگ اسلامی به ویژه در فرهنگ شیعه، شهادت و کشته شدن در راه خدا از اجر و ارزش بسیاری بهره‌مند است. شیعه برای ارج نهادن به فداکاری‌های سرور شهیدان، حسین بن علی علیه السلام از

^{۱۴} الانتصار، سید مرتضی، ص ۳۸.

^{۱۵} الام شافعی، جلد ۱، ص ۱۱۴.

^{۱۶} المعجم الکبیر، ج ۱۲، ص ۲۷، ح ۱۳۰۸.

^{۱۷} السنن ج ۴، ص ۴۴۰.

^{۱۸} النهایه لابن اثیر، ج ۲، ص ۷۷ و کنز العمال، ج ۷، ص ۵۷.

^{۱۹} وسایل، ج ۵، ابواب ما یسجد علیه، باب ۱، ح ۱.

خاک کربلا مهر درست می‌کند و بر آن سجده می‌کند. علامه امینی می‌نویسد: آیا بهتر آن نیست که سجده‌گاه، از خاکی قرار داده شود که در آن چشمه‌های خونی جوشیده است که رنگ خدایی داشته است؟ تربتی آمیخته با خون کسی که خداوند، او را پاک قرار داده و محبت او را اجر رسالت محمدی قرار داده است! خاکی که با خون سرور جوانان بهشت و ودیعه محبوب پیامبر صلی الله علیه و آله و خدا عجبین گشته است...»^{۲۰}

بدین جهت است که فقیهان ما فتوا داده‌اند که برای سجده، بهتر از هر چیز، تربت سید الشهداء است.^{۲۱} بعد از شهادت امام حسین علیه السلام سجده بر تربت حضرت نزد شیعیان متداول و مرسوم شد و این را شیعه از امامان خود آموخته است. امام صادق علیه السلام دستمال زردی داشت که در آن تربت حضرت سید الشهداء علیه السلام بود وقت نماز که می‌شد همان تربت را موضع سجودش می‌ریخت و بر آن سجده می‌کرد.^{۲۲} و می‌فرمودند سجده بر تربت امام حسین علیه السلام حجابهای هفتگانه را کنار می‌زند^{۲۳}. ایشان جز به تربت سید الشهداء علیه السلام سجده نمی‌کرد.^{۲۴}

این رسم بین شیعیان بود که تربت با خود بر می‌داشتند تا هنگام نماز بر آن سجده کنند و چون همراه داشتن خاک مشکل است، کم‌کم به این فکر افتادند که خاک را به صورت مهر بسازند و این کار به عرض حضرت ولی عصر ارواحنا فداه رسید و حضرت طی توقیعی (نوشته‌ای) این عمل را رخصت دادند.^{۲۵}

و اگر شیعه بیشتر تمایل دارد که این خاک از تربت حسین علیه السلام و کربلای او بوده باشد. بواسطه حدیثی است که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «افضل الارض تر به سید الشهداء علیه السلام لان السجود علی تر به ابی عبدالله علیه السلام یخرق الحجب السبع.»^{۲۶}

پیغمبر صلی الله علیه و آله به جابر فرمودند: «یا جابر زر قبر الحسین علیه السلام فان کربلا قطعه من الجنه» لذا خاک و تربت^{۲۷} شهید بویژه حضرت سیدالشهداء که بوی شرافت‌خواهی و شهادت و ایثار را به مشام جان هدیه می‌کند بهتر است. استاد علامه شهید مرتضی مطهری می‌نویسد: پیشوایان ما گفته‌اند حالا که باید بر خاک سجده کرد بهتر است که خاک آن را از تربت شهیدان انتخاب کرد و اگر بتوانید از خاک کربلا تهیه کنید که بوی شهید می‌دهد، تو که خدا را عبادت می‌کنی سر بر هر خاکی که بگذاری نمازت درست است ولی بر روی آن خاکی که تماس کوچکی یا همسایگی کوچکی با شهید دارد و بوی شهید می‌دهد سر بگذاری اجر و ثواب تو صد برابر می‌شود.^{۲۸}

لازم به ذکر است که هیچ یک از فقهای شیعه نماز بر تربت حسینی را واجب نمی‌دانند اما چون این خاک بر سایر خاک‌ها ترجیح دارد نماز نیز بر آن ارزشمندتر است.

^{۲۰} علامه امینی، سیرتنا و سنتنا، ص ۱۶۶، به نقل فرهنگ عاشورا، جواد محدثی، ص ۱۱۱.

^{۲۱} رساله امام خمینی، مسئله ۱۰۸۳.

^{۲۲} منتخب التواریخ ص ۲۹۸.

^{۲۳} بحار الانوار ج ۸۳ ص ۱۵۳ و ۳۳۴.

^{۲۴} بحار الانوار ج ۸۲ ص ۱۵۸ حدیث ۲۵.

^{۲۵} دائرة المعارف تشیع، ج ۴، ص ۲۰۵.

^{۲۶} بحار الانوار، ج ۸۵، ص ۱۵۳ و ۳۳۴ و جواهر جلد ۸، ص ۴۳۷.

^{۲۷} احقاق الحق

^{۲۸} ضمیمه کتاب انقلاب، مهدی، ص ۱۲۷.